

Yhteydet ja vertailu: Suomi ja maailma pitkällä aikavälillä

Juhlaluento 12.5.2010

Professori Jari Ojala

Yhteydet ja vertailu on nostettu viime vuosina keskeisiksi iskusanoiksi määriteltäessä tulevaisuuden historian tutkimusta. Yhteydet ja vertailu sopivat mainiosti määrittämään myös Jyväskylässä nyt ja tulevaisuudessa tehtävää historian tutkimusta. Miksi?

Viime päivinä maailman ja erityisesti Euroopan talous on jännittänyt mitä tuleman pitää. Kaatuuko eurooppalainen talousunioni ja sen mukana pitkäjänteisesti rakennettu eurooppalainen integraatio myös poliittisilta perusteiltaan? Miten käy euron – onko seurauksena paluu entiseen, kenties markkaan? Tai vaikkapa ruotsalaissuomalaiseen valuuttaunioniin parinsadan vuoden tauon jälkeen, rahayksikkönä kruunu? Tai miksei Suomessa otettaisi käyttöön hieman lähempänä omassa historiassamme käytössä ollutta mahtivaluuttaa, ruplaa?

Ruplaa?

Miksi tämän asian esittäminen tuntuu vähintäänkin erikoiselta, kenties pelottavalta ja joka tapauksessa äärimmäisen epätodennäköiseltä ainakaan vapaaehtoisesti toteutettuna. Olihan rupla ainoa valuutan nimi, jota suomalaiset vastustivat euroa luotaessa. Mikä tahansa muu olisi kyllä käynyt.

Vastaus on yhteyksissä ja vertailussa. Suomen pitkässä lännettymisen tarinassa.

Muutama vuosi sitten näki päivänvalon jälleen yksi uusi historia-alan aikakauskirja, *Journal of Global History*. Tavanomaista mielenkiintoisemmaksi lehden teki se, että sen takana oli poikkeuksellisen nimekkäitä historian tutkijoita sekä se, että lehti nimensä mukaisesti ainakin pyrkii olemaan globaalin historian tutkimuksen areena toisin kuin valtaosa tämän päivän kansainvälisistä alan tiedelehdistä, joille kaikille

leimallista ovat kansalliset painotukset sen mukaan, missä maassa kukin lehti sattuu ilmestymään.

Mainitun lehden linjana ei ole tarkoitus kirjoittaa uusiksi ”maailman historiaa”, vaan tuoda tasapuolisemmin esille eri alueet ja niiden välinen vuorovaikutus historiassa. Tähän saakka maailman historiankirjoitusta ja julkista keskustelua ovat dominoineet suuret maat ja länsi. Tämä näkyy vaikkapa sunnuntaisten television historiadokumenttien aiheissa. Lehden linjauksen mukaan myös muu maailma ja pienet valtiot saavat – ehkä – paremmin äänensä kuuluviin.

Tämä on loistava uutinen suomalaiselle historian tutkimukselle.

Uuden lehden toimittajat tilasivat lehden ensimmäisen, avaavan ja linjaa luovan artikkelin (*prolegomenonin*) yhdeltä taloushistorian arvostetuimmalta tutkijalta, *London School of Economicsin* professorilta Patrick O’Brieniltä (2006). Ei ollut yllätys, että Jyväskylässäkin vierailut O’Brien tarttui tekstissään kahteen keskeiseen termiin: yhteyksiin ja vertailuun. Mikä näistä tekee sitten niin ihmeellisen tärkeitä? Aloitetaan yhteyksistä.

Yhteydet

Globalisaatio määritellään usein kansainvälisen talouden, politiikan ja kulttuurin konvergoitumiseksi eli lähentymiseksi, toiminnan samankaltaistumiseksi. Tänä päivänä globalisaatio tuntuu selvältä, kun voimme reaaliaikaisesti seurata toisella puolella maailmaa järjestettävää konserttia tai urheilukilpailua, ottaa sähköposti- tai puhelinyhteyden mihin osaan maailmaa tahansa tai kun suurin osan kuluttamistamme tuotteista on valmistettu globaaleissa tuotantoketjuissa siellä, missä niiden valmistaminen on edullisinta.

Milloin ja miten globalisaatio oikeastaan on syntynyt, on kysymys, johon historian tutkijat ovat viime aikoina pyrkineet löytämään vastauksia. Nykyglobalisaatio on uusi, toisen maailmansodan jälkeiseen aikaan liittyvä ilmiö. Mutta sitä ovat edeltäneet lukuisat prosessit, joissa maat, kansat ja alueet ovat lähentyneet toisiaan milloin väkivalloin, milloin taloudellisen riippuvuuden kautta, milloin vapaaehtoisesti.

Globaalin lähentymisen ehtona ovat yhteydet maiden, kansojen ja alueiden välillä. Yhteydet muokkaavat yhteiskuntia ja talousjärjestelmiä – Hansan ajalla purjelaiivan nopeudella, tänä päivänä lähes silmänräpäyksessä. Juuri nämä yhteydet ”ulkopuoliseen maailmaan” ovat William McNeillin (1990) mukaan olleet keskeisiä muutoksen moottoreita kaikissa yhteiskunnissa niin talouden, sosiaalisten olojen, politiikan, sotalaitoksen, kulttuurin, uskonnon kuin teknologiankin osalta.

Suomenkin historia olisi toisen näköinen ja suomalainen yhteiskunta kovin erilainen ilman yhteyksiä ulkomaailmaan. Yhteydet mahdollistavat kaupan, investoinnit, sodan, uskonnon, muuttoliikkeet, tietämyksen siirron, lajien ja kasvien sekä tautien liikkumisen paikasta toiseen. Yhteyksiin tarvitaan välineitä, ovat ne sitten konkreettisia ihmisten ja tavaroiden liikkuttamiseen tarvittavia laitteita maalla, merellä ja nyttemmin myös ilmassa – tai tietoliikenteen radioaaltoja.

Yhteydet voivat siis olla positiivisen kehityksen välineitä – vaikkapa talouden tai kulttuurin monipuolistajina. Yhteydet voivat myös johtaa sotiin, eriarvoisuuteen alueiden välillä, taloudellisiin kriiseihin, tautien leviämiseen, kulttuurin tasapäästymiseen – kaikkeen, mitä globalisaatiokriitikot ovat omissa puheenvuoroissaan korostaneet.

Yhteys ”ulkopuoliseen” ei tarkoita aina ja välittömästi muutosta. Joskus prosessit voivat viedä kymmeniä, jopa satoja vuosia, kuten suomalaisen kansankulttuurin tai vaikkapa suomen kielen sitkeys läntisen ylikansallisen kulttuurin puristuksessa on osoittanut. Historiantutkimuksella on paljon tehtävää näiden yhteyksien jäljittämässä, keskeisten verkostojen analysoimissa ja vaikutuskanavien pohtimisessa. Yhteyksien toimintamekanismeja ja niiden muutosta ajassa ei tunneta riittävästi – esimerkkinä vaikkapa toistuvat kansainvälisen taloudelliset kriisit. Yhteyksien myötä Suomi ei enää olekaan perifeerinen osa maailmaa, vaan yhtä tärkeä palanen historiaa kuin mikä tahansa muukin alue.

Suomalaiselle historiantutkimukselle yhdentymisprosessi on ollut lähes poikkeuksetta positiivinen ilmiö. ”Suuri lähentyminen” länteen on suomalaisen historiankirjoituksen perustarina. Se on alussa mainittu ”lännettymisen” pitkä historia ristiretkistä EU-aikaan poliittisen historian kertomuksessa, kasvua ja kiinnikuromista taloushistorian näkökulmasta, sivilisoitumista ja modernisoitumista uudessa sosiaalishistoriassa ja suomalaisen, ”perinteisen” kulttuurin modernisoitumista ja länsimaistumista kulttuurihistorian narratiivissa.

Yhteydet lähentävät yhteiskuntia toisiinsa. Tämä lähentymisen ajatus, konvergenssi, luo kuitenkin liiankin suoraviivaisen kuvauksen menneestä, jossa monimutkaisesta kaaoksesta syntyy järkevältä vaikuttava suoraviivainen kertomus, syiden, vaikutusten ja seurausten kudelma. Käsitteellisesti voidaan puhua vaikkapa modernisoitumisesta, urbanisoitumisesta, teollistumisesta, sivilisaatioprosessista tai globalisaatiosta. Kaikilla kuitenkin lopulta kuvataan samaa, oletettua lähentymiskehitystä.

Osa tutkijoista, kuten Kenneth Pomeranz (2000), ovatkin korostaneet suurta divergenssiä, maailmanhistorian erilaistumista etenkin itäisten ja läntisten kulttuurien, valtioiden ja talouksien välillä. Toiset taas korostavat kiihtyvää konvergenssiä, jota on jatkunut etenkin viimeiset tuhat vuotta uskontojen (erityisesti kristinuskon ja islamin) leviämisen, kansainvälisen kaupan ja tuotannon laajentumisen sekä kansainvälisen politiikan myötä (Northup 2005).

Yksi historiantutkimuksen tärkeä tehtävä on nähdä myös yhteyksien vastapuoli, miten ja mitä muuttui ja muuttuiko parempaan suuntaan?

Vertailu

Vertailu on väline jolla yhteyksiä voi analysoida. Fernand Braudel (1982) totesi kansalliskeskeisen historiantutkimuksen kritiikkinä osuvasti, että vertailu on ainoita keinoja ratkoa historiantutkimuksen ongelmia tai edes esittää oikeita kysymyksiä. Vertailun haaste on se, että pitää kyetä valitsemaan tärkeimmät vertailtavat kohteet. Vertailun taustalle tarvitaan kuitenkin yksityiskohtaisia maita ja ilmiöitä koskevaa analyysyä. Tänä päivänä tätä aineistoa on olemassa, ja sähköisten aineistojen

yleistyessä yhä vertailukelpoisemmassa ja helpommin saatavassa muodossa. Tai jos itse aineistoa ei ole sähköisesti saatavissa, niin arkistoissa ja kirjastoissa ovat ainakin luettelot aineistoista.

Vertailun ei välttämättä tarvitse olla jonkin maan, alueen tai kansan yksinkertaista vertailua toiseen maahan, alueeseen tai kansaan. Niin sanottujen ”uusien historioiden” myötä vertailun ytimen muodostavat teorit, joilla pyritään hahmottamaan suuria muutoksia, jolloin vertailun kohde vertautuu muuhun maailmaan ennen muuta aikaisemman kirjallisuuden kautta. Ns. ”uudet tarinat” tutkivat ”ylikansallisia” ilmiöitä hyödyntäen kansallisia aineistoja ja kansainvälisiä selitysmalleja. Vertailua voi siis olla ilmiötasolla, paikallistasolla tai ylikansallisella tasolla. Vertailu auttaa rakentamaan teoriaa, kehittämään metodia.

Vertailu on, totta kai, vaikeaa, ja sitä on helppo kritisoida – ettei vaikkapa Suomea ja Japania tai Yhdysvaltoja voi verrata. Vertailussa on monia aineistoihin liittyviä ongelmia alkaen kielestä, lähdeaineistojen saatavuudesta ja erilaisesta kirjaamistavasta. Tuskinpa kukaan tänä päivänä lähtisi esimerkiksi vertailemaan Suomen ja Kreikan tilastokeskusten tuottamaa aineistoa ilman tervettä lähdekritiikkiä. Vertaileva ote vaatii siis tutkijalta paljon ja historiantutkijalta vielä enemmän.

Juuri kritiikin vuoksi historian ilmiöitä pitääkin verrata. Vertailulla päästään kiinni siihen, mikä on kunkin ilmiön perusrakenne ja toimintalogiikka; mikä siinä on samaa ja mikä erilaista? Vertailussa yksityiskohtien merkitys asettuu uuteen valoon. Parhaimmillaan nähdään, mikä lopulta on merkittävää ja mikä ei. Klassisen käsityksen mukaan voi ajatella, että joissakin tapauksissa mahdollisimman samankaltaisten ilmiöiden vertailu on paikallaan, kuten vaikkapa Pohjoismaiden historiallinen vertailu. Jossakin toisessa yhteydessä mahdollisimman erilaisten ilmiöiden vertailu voi olla hedelmällistä, vaikkapa Suomen ja Japanin yhteiskuntien vertailu.

Vertailun kohteena historiassa on useimmiten ajallinen murroskohta. Jyväskylän historian (ja miksei etnologiankin) tutkimuksen traditio on ollut etsiä muutoksista jatkuvuuksia – tekijöitä, jotka näennäisen rajusta muutoksesta huolimatta eivät muuttuneet, kuten vaikkapa valtiolliset muutokset vuosien 1809 ja 1917 jälkeen. Perinteisessä yhteiskuntahistorian tutkimuksessa taas pikemminkin korostuu muutos murroskohdissa: erityisesti ajallisesti modernin yhteiskunnan synty alueesta ja paikasta riippuen joskus 1800–1900-luvun kuluessa.

Vertailussa on vuosikymmenet korostunut makroilmiöiden tarkastelu, kansantaloudet pikemminkin kuin alueet, yhteiskunnat pikemmin kuin yhteisöt, toimialat pikemmin kuin yritykset. Tämä siksi, että käyttökelpoinen aineisto on ollut valtioiden tuottamaa, useimmiten tilastomateriaalia. Nyt aineistoa on helpommin saatavilla myös ”pienemmistä” tasoista, mikä mahdollistaa uusia lähtökohtia tutkimukseen. Uusia vertailtavia kohteita on loputtomiin.

Mitä siis historiatieteen tulisi tutkia?

Kansallinen, alueellinen ja paikallinen taso ovat edelleen ensiarvoisen tärkeitä historiantutkimukselle: tietääksemme kokonaisuuden, meidän täytyy tuntea

yksityiskohdat. En siis näe monien muiden tavoin esimerkiksi mikrohistoriaa vertailun vastakohtana, vaan vertailun lähtökohtana.

Metodinen kehitys ja mikrohistorian suosio on tuottanut alati tarkentuvan kuvan menneestä. Tämä ei kuitenkaan saa johtaa historian pirstaloitumiseen, fragmentoitumiseen ja kuriositeettien korostumiseen. Historialla pitää olla sanottavaa myös laajempaan yhteiskunnalliseen keskusteluun. Ja sanottavaa sillä on yhteyksien ja vertailun kautta.

Historiantutkimuksen metodit ovat kansainvälisiä, osa tieteen sisäisten yhteyksien tuomaa tietämyksen siirtoa paikasta toiseen. Metodeja ja teorioita menneestä kehitetään yhdessä, verkottuneessa tiedeyhteisössä. Yhteydet ja vertailu ovat agenda myös suomalaisella, erityisesti jyvaskyläläisellä historiantutkimuksella. Historiantutkimus ei voi unohtaa yhteyksiä, jotka ovat muokanneet tutkittavaa kohdetta, riippumatta aikakaudesta, alueesta tai ilmiöstä, jota tutkitaan. Vertailun avulla ilmiöstä löydetään olennainen, metsä puilta, eikä jäädä monimutkaisuuden loukkuun, paikallisten yksityiskohtien tyranniaan, kuten Patrick O'Brien (2006, 5) on varoittanut.

Historiantutkimuksen tulevaisuuden suuria haasteita on pohtia metodiikkaa, jolla alan ikaikainen ongelma, epäsuorat aineistot, saadaan vertailukelpoisiksi. Alamme nimittäin operoi lähes poikkeuksetta aineistoilla, joita ei ole tehty tutkijoita vaan aivan jotain muuta, vaikkapa veronkeruuta varten. Miten eri maissa, alueissa tai yrityksissä tuotettu aineisto saadaan vertailukelpoiseksi? Lähdekritiikin merkitys tulee korostumaan – jälleen kerran.

Yhteydet ja vertailu tutkimuksen agendoina tulevat jatkossa korostamaan yhä enemmän yhteistyötä tutkijoiden ja tutkijaryhmien välillä maan sisällä ja ennen kaikkea kansainvälisesti. Paikalliset tutkijat ovat parhaita oman historiansa ja sen jättämien dokumenttien tuntijoita Näiden tutkijoiden välille rakennettavat verkostot ovat tulevaisuuden historiantutkimuksen yksi tärkeimmistä tehtävistä. Toki myös ulkopuolisen näkemystä eri maiden historiasta yhä tarvitaan, myös Suomen historiasta. Eikä ripauksesta monitieteisyyttä ole haittaa. Historiallisen käänteen myötä historiallisella tiedolla on yhä enemmän käyttöarvoa myös lähitieteille – eikä vain tiedolla, vaan myös historiantutkimuksen menetelmillä, aineistoilla ja teorioilla. Yhteydet ja vertailut tuovat perinteisen historiantutkimuksen takaisin yhteiskunta- ja taloustutkimuksen keskiöön.

Yhteyksiä ja vertailua on syytä etsiä niin läheltä – Pohjoismaat, Baltia, Venäjä, Eurooppa – kuten traditionaalisesti on tehtykin, mutta myös yhä kauempaa. Maailman talouden ja politiikan painopiste on kääntynyt vääjäämättä Aasiaan. Tämä on myös murtamassa monisatavuotista eurosentristä historiakäsitystä. Hegel totesi aikanaan, että maailman historia matkaa idästä länteen – niin että Eurooppa on historian absoluuttinen loppu ja Aasia sen alku. Nyt näyttää siltä, että historian pallo onkin ponnahtanut takaisin Aasiaan. Historia ei enää lopu Eurooppaan, tuskin Aasiaankaan.

Yhteydet ja vertailu ovat erityisen tärkeitä modernille liiketoimintahistorialle. Talouselämä, jos joku, on vuosisatoja perustunut ihmisten väliseen vuorovaikutukseen, joka on johtanut mannerten ja merten ylittämiseen. Taloudessa

vertailulla vaikkapa eri maiden ja eri toimialojen välillä voidaan historiantutkimuksen menetelmin löytää vastauksia siihen, miksi talous ja sen toimijat toimivat niin kuin ne toimivat. Tänä päivänä tämän vastauksen etsiminen on yhä tärkeämpää, joskin varmaa lienee, ettei täydellistä vastausta löydetä koskaan.

Lähteet

Braudel, Fernand. 1982. *Civilization and Capitalism 15th–18th Century, Vol. 2: The Wheels of Commerce*. London: William Collins.

McNeill, William. 1990. The rise of the West after twenty-five years. *Journal of World History* 1, 1: 1–21.

Northrup, David. 2005. Globalization and the Great Convergence: Rethinking World History in the Long Term. *Journal of World History* 16, 3: 249–26.7

O’Brien, Patrick. 2006. Historiographical Traditions and modern imperatives for the restoration of global history. *Journal of Global History* 1, 1: 3–39.

Pomeranz, Kenneth. 2000. *The Great Divergence: China, Europe, and the Making of the Modern World Economy*. Princeton: Princeton University Press.